

PER QUÈ EN DIEM GÈNERE QUAN VOLEM DIR SEXE?

GRUP D'ANTROPOLOGIA LINGÜÍSTICA
(UNIVERSITAT DE BARCELONA)

INTRODUCCIÓ

El gènere és un sistema de classificació nominal que, pels motius que sigui, ha adquirit un protagonisme incomprensible com a element invisibilitzador de les dones o, si es vol, com el tòtem del sexisme que es manifesta en la llengua. Per alguna altra raó, més incomprensible encara, s'estableix una mena de connexió entre aquesta marca i el comportament, connexió de la qual potser podríem inferir que, si canvia la llengua, ha de canviar el comportament... O no? Potser la manipulació de la marca de gènere ja és el canvi en el comportament que s'espera, és a dir, que no podem presumir que un empresari sigui sexista sempre que ofereixi la feina a «enginyers i enginyeres», encara que les enginyeres cobrin menys per fer la mateixa feina. En canvi assenyalarem sense pietat aquell que només vulgui «enginyers» i que pagui el mateix sigui quin sigui el sexe de la persona que faci la feina.

La nostra proposta no té res a veure amb el sexisme, només amb la llengua. I el que volem mostrar és que no hi ha connexió entre gènere gramatical i sexe, ni molt menys entre gènere i comportament, per bé que, si prescindim d'aspectes fonamentals del llenguatge, ens podem acabar trobant que els uns i les altres siguin finalment categories diferents.

L'ORIGEN DEL MALENTÈS. UNA HIPÒTESI

Imaginem una llengua sense nombre, en la qual quan diem «poma», «cadira» o «insecte» no tinguem manera de saber si es tracta d'un o de molts. Hi ha llengües així i totes tenen recursos per indicar la pluralitat quan és pertinent, per exemple mitjançant reduplicacions del tipus «poma-poma» o determinants de qualsevol mena, com ara «moltes poma», «onze poma», etc. Imaginem ara una llengua sense gènere, en la qual quan parlem d'un lingüista, d'un estudiant o d'un jutge no tinguem manera de saber si es tracta d'un home o d'una dona. Ben segur que quan aquesta informació sigui pertinent l'hauré d'indicar d'alguna manera, per exemple «dona lingüista» o «jutge dona». Continuem imaginant. Resulta que els parlants d'una llengua que té nombre (singular i plural com a mínim) i que estan familiaritzats també amb la primera, la que no en té, arriben a la conclusió que la seva llengua no marca prou bé el plural i creen noves formes, com ara «pomes-pomes» o «moltes poma-poma». És a dir, que a la seva marca habitual n'hi afegeixen una altra. ¿No ens preguntariem quina necessitat en tenen si amb la marca de plural ja n'hi ha prou per entendre que estem parlant de més d'una unitat? I ara no ens cal imaginar tant. Hi ha parlants de llengües amb gènere que han cregut que el femení no quedava prou «representat» i s'han llançat sense miraments a marcar-lo a tort i a dret: «benvolguts/benvolgudes», «ciutadans/ciutadanes», «nenes

i nens» (fixeu-vos que l'ordre recupera el de «senyores i senyors»), «estudiants/estudiantes» i la llarga corrua de parelles ben avingudes que tots coneixem. ¿Per què, en aquest cas, no pensem que és redundant?

I ara no cal que imaginem gens: hi ha moltes llengües sense gènere, però la que ens toca el voraviu és l'anglès. Resulta que en anglès, com a llengua on les marques de gènere són residuals, les concordances no depenen en absolut d'aquest tret i només trobem una funció gramatical de gènere en els reflexius. En anglès, doncs, quan parlem de *a linguist*, *a student* o *a lawyer* no hi ha manera de saber si estem parlant d'un home o d'una dona, i això ha donat peu a fórmules més o menys enginyoses d'indicar-ho, des del convencional *a woman linguist* fins al *she-student* de les èpoques glorioses en què les EUA-feministes van convertir *history* en *herstory* o *boycott* en *girlcott* (i pensar que tothom va a pagès a buscar etimologies populars!). La nostra hipòtesi és que l'obstinació a marcar ambdós gèneres respon a una interferència de l'anglès. Però més enllà del *papanatisme* ambiental, també volem mostrar que, amb aquestes alternances, estem jugant amb un principi general de la llengua i, en la mesura que la llengua és com és amb independència de la voluntat dels parlants, ens podem trobar amb sorpreses del tot indesitjades.

EL GÈNERE, EL SEXE I EL SEXISME

El gènere és un sistema de classificació dels substantius que es manifesta en les concordances. Sobre si les paraules en si mateixes —és a dir, els noms— «tenen» gènere o el gènere depèn de les concordances hi ha opinions diferents, però el que sembla que no es pot discutir és que la classificació com a tal és arbitrària. Per més que en moltes llengües s'hi pugui identificar un cert contingut semàntic (animat/inanimat, humà/no humà, masculí/femení, etc.), el cert és que un percentatge

altíssim de noms de cada categoria no tenen cap justificació segons aquest criteri. Paradoxalment, aquesta arbitrarietat ara és contrarestada per una suposada motivació en la classificació, és a dir, que se suposa que el gènere es correspon amb el sexe encara que ningú no pugui mostrar la masculinitat de l'esperit, ni la feminitat de l'ànima (i com és que la «masculinitat» és femenina i el «feminisme», masculí?).

Podem afirmar, doncs, que no hi ha correlació entre gènere i sexe, i encara menys entre gènere i sexisme, que són fenòmens que pertanyen a àmbits diferents. Cal tenir present, a més, que mentre que el sexisme es dona en totes les societats, el gènere només es troba en el 15% de les llengües del món, algunes de les quals tenen el femení com a gènere sense que això impliqui cap diferència en el comportament, i ens costa de creure que un canvi en aquest sentit tingui efectes reals a l'hora de canviar comportaments i actituds sexistes. El que volem, però, és mostrar els fonaments lingüístics de la qüestió, perquè estem tractant amb un fenomen que té les seves pròpies regles i no sempre les podem controlar.

LES CATEGORIES MARCADES

En totes les llengües i en tots els nivells (fonològic, morfològic, semàntic, etc.) funciona un principi general que coneixem com la teoria del marcatge. Aquest principi postula que una categoria no marcada o bé inclou la marcada, o bé no en diu res. La connexió entre ambdós pols és tan evident que, sovint, ni tan sols hi ha terme per al marcat, i n'hi ha prou a negar el no marcat. Vegem-ne algun exemple:

útil – inútil
 utilitzable – inutilitzable
 reutilitzable – *reinutilitzable
 (però en canvi: no reutilitzable)

Fixem-nos que, tant en el cas d'útil/inútil com en el d'utilitzable/no utilitzable, podríem emprar el mateix recurs de negació: «això no és útil/utilitzable» = «és inútil/inutilitzable», però en canvi la negació del terme marcat no té el mateix efecte: «no és inútil» no vol dir que sigui útil i «no és inutilitzable» no vol dir que sigui utilitzable. Val la pena recordar aquest mecanisme d'exclusió, perquè ja veurem que quan afecta les persones és generalment rebutjat, però en canvi és el que demanem quan es tracta de les dones (una manera com una altra d'excloure les dones de la categoria de les persones). Ara, però, continuem amb més exemples.

Quan es tracta del nombre, el membre no marcat de l'oposició és el singular. Per això tenen el mateix significat oracions com:

El gos és un animal domèstic

o

Els gossos són animals domèstics

La fruita aporta moltes vitamines

o

Les fruites aporten moltes vitamines

La rosa vermella va ser la més venuda per Sant Jordi

o

Les roses vermelles van ser les més venudes per Sant Jordi

En el cas dels antònims graduables, l'extrem positiu és el no marcat: en l'oposició alt/baix, «alt» és el no marcat i «baix» el marcat; o en l'oposició ample/estret, «ample» és el no marcat i «estret» el marcat. Vegem les conseqüències d'aquesta relació. ¿Algú s'imagina demanant a uns coneguts si el seu fill es gaire «baix»? ¿O es podria vendre un pis argumentant que la cuina té una gran «estretor»? Naturalment, la criatura pot ser molt baixa i la cuina molt estreta, però ambdós tenen, respectivament, alçada i amplada, perquè són els termes no marcats els que o bé no ens diuen res dels marcats

o bé els inclouen. Els exemples són incomptables: si parlem de l'any 20, sabem que o bé volem dir després de Crist (perquè si no, hauríem d'indicar -20: entre el positiu i el negatiu, el primer és el no marcat), o bé volem dir 1920, perquè el XX encara és el segle no marcat respecte dels altres.

En les llengües amb gènere, gairebé universalment —les excepcions són l'iroquès i el guajiro—, el terme no marcat de l'oposició és el masculí i el marcat, el femení, és a dir, el masculí inclou o bé no diu res del femení. Per això una oració com: «Tots els homes són iguals», segons qui la digui i en quin context, pot tenir significats tan diferents. Ara bé, quan hi afegim «les dones», d'entrada estem establint les dones com una categoria diferent de la dels homes, i l'afirmació es redueix a la igualtat per raó de sexe i no respon a un principi general, és a dir, la frase «tots els homes i dones són iguals» no és l'equivalent de «Totes les persones són iguals». Per què?

Tots hem viscut la conversió de les APA en AMPA (per bé que, si fóssim conseqüents haurien de ser AMPAA: Associació de Mares i Pares d'Alumnes i Alumnes, perquè si no, què són, Pares i Mares de l'Alumnat?). Tot i que hem de suposar la bona intenció de la proposta, de fet ha sentenciat la diferència entre pares i mares. Vegem altres exemples. Entre les múltiples associacions que podem trobar a Catalunya n'hi ha:

- de Patinadors
- de Consultors d'Estructures
- de Fotògrafs Professionals
- de Dissenyadors Professionals
- d'Escriptors en Llengua Catalana
- de Constructors d'Iglús
- de Músics

Cap d'aquestes no s'ha preocupat d'afegir-se al nom el gènere femení, cosa que tindria resultats com ara «Fotògrafs professionals i Fotògrafes professionals» o «Fotògrafs i Fotògrafes professionals i professionals». O fins i tot «de Músics i

Músiques», solució amb efectes indesitjables que ja comentarem. N'hi ha un altre grup, però, del qual en podríem aprendre alguna cosa:

- de Criadors i Propietaris de Cavalls de Raça Menorquina
- de Cantants i Intèrprets
- de Químics i Enginyers
- de Traductors i Intèrprets
- de Consumidors i Usuaris
- de Cuiners i Rebosters

El que tenen en comú totes aquestes és que en l'associació s'apleguen persones amb professions, activitats o funcions diferents i que, per tant, s'han d'indicar. No ens trobem, per tant, amb una oposició de categories marcades. També hi ha associacions de professionals de gremis tradicionalment associats a les dones: bibliotecaris, infermers i secretaris, i aquí tenim opcions diferents:

- de Bibliotecaris
- d'Infermeres i Infermers
- de Secretàries Professionals
- de Secretaris-Interventors
- de Secretaris i Empleats
- de Secretaris Locals
- de Secretaris d'Ajuntament

Vet aquí que l'única associada al sexe és la de «secretàries professionals», mentre que, pel que fa a la resta, podem suposar que hi pot entrar tothom, siguin homes o dones.

Ara que ja hem vist les relacions d'inclusió que pressuposen les categories marcades i no marcades, i l'oposició que s'estableix entre categories diferents, traslladem-lo a un altre àmbit. ¿Algú es pot imaginar que el president Zapatero proclamés que seria el president de tots els espanyols i catalans? ¿O que Evo Morales fes la mateixa afirmació pel que fa a bolivians i indígenes? Ben segur que, almenys un sector de la població, argumentaria que els segons estan inclosos en els primers i, per

tant, això podria ser entès com tota una declaració de secessionisme. Un exemple equiparable es dona, però, en un altre àmbit on passa més desapercebut. Gregorio Moran n'ofereix un exemple en una de les seves *Sabatinas intempestivas* de *La Vanguardia*, on, a propòsit d'un crim comès al Principat d'Andorra, comenta: «¿Se han fijado que cuando se escribe sobre un chino, en la prensa, siempre se añade ciudadano, mientras que un andorrano o español no lo necesita?». Potser per casualitat —que ja seria estrany, tractant-se d'aquest autor— o qui sap si amb tota la intencionalitat, l'article acaba citant el ministre de l'Interior d'Andorra, Josep M. Cabanes, a propòsit del mateix fet: «*Lo más grave es que un ciudadano chino venga a Andorra y mate a dos personas*». Un exemple semblant el dona un entrevistat a un 30 minuts de TV3 quan afirma: «*Tenemos que dar cabida a los inmigrantes y a las personas de los países comunitarios...*». Ves per on, doncs, el mecanisme que fa que exclouem els immigrants de la categoria de les persones ens sembla fantàstic a l'hora de discriminar les dones. No és tot plegat massa paradoxal?

EL GÈNERE EN LES LLENGÜES ROMÀNIQUES

El pas del llatí a les llengües romàniques té com a característica la reducció d'un sistema de cinc declinacions a dos (i a vegades restes d'un tercer) gèneres. Potser el problema és haver-los designat com a «masculí» i «femení», associant-los així al sexe, però els fonaments de la pertinença a un o un altre gènere són absolutament arbitraris i no trobarem cap criteri ni formal ni semàntic que ens permeti sistematitzar els criteris d'assignació; l'explicació l'hem d'anar a buscar en la història de la llengua. Fins i tot en el cas dels animals, quan el gènere és motivat i tenim arrels diferents segons el sexe (cavall/euga), l'oposició ja es donava en llatí, i quan es tracta d'una única arrel, el femení també pot ser la categoria no marcada (iguana, zebra, girafa, aranya, cobra, abella, pantera, oreneta...);

a qui li sembli que aquests termes són femenins perquè acaben en -a, que expliqui perquè el coala, el panda o l'impala són masculins. L'arbitrarietat del gènere en les llengües romàniques es fa palesa també en les diferències de gènere per als mateixos termes en les diferents llengües: *il latte, o leite, le lait, la leche, la llet...*

Hi ha un altre aspecte a tenir en compte, que és el contingut semàntic del gènere. A vegades s'ha intentat trobar un tret comú a les formes masculines i femenines de parelles com el cistell/la cistella, el parell/la parella, el paner/la panera, etc. Les teories poden ser molt diverses, la mida, la funció, etc., però el cas és que l'única explicació ens la proporciona la història. I en els casos d'elements idèntics però amb gènere diferent —el son/la son, el llum/la llum, el clau/la clau—, el que ens trobem generalment són termes que pertanyen a declinacions diferents que esdevenen formes homònimes. Així, doncs, el gènere rarament té explicació pel seu significat i és una categoria clarament arbitrària, un tret de la llengua que no té res a veure ni amb la cultura ni amb la voluntat dels parlants. El problema ve, però, quan el volem manipular.

CONSEQÜÈNCIES DE LA MANIPULACIÓ DEL GÈNERE

El primer problema que salta a la vista amb les duplicacions per causa de sexe és la generació d'homonímies. La ja mencionada música, la informàtica, la tècnica, la política o la mecànica, entre moltes altres, generen confusions o moments difícils com el que va crear involuntàriament Mònica Terribas en un debat sobre l'Estatut al programa de TV3 *La nit al dia*. Els assistents al debat eren Saura, Mas, Puigcercós, Piqué i De Madre. En un cert moment, la presentadora va aturar el debat per donar pas a la publicitat, i per fer-ho va dir això: «*Tornem en uns minuts amb aquests cinc polítics... eee... aquests quatre polítics i aquesta... dona estupenda que és Manuela de Madre*». Per no parlar

de l'aviació, on una pilot es converteix en una pilota i una sobrecàrrec en una sobrecàrrega...

A aquestes homonímies n'hi podríem afegir unes quantes que ens fan rumiar una mica més: la guàrdia, la policia, la guia i d'altres que podem associar a lingüista, esportista, dentista, etc. en el grup de professions on sí que s'admet que l'article sigui suficient per indicar el sexe. Si ens preguntem per què, de la mateixa manera que hi ha jutges i jutgesses, no hi ha també guies i guinesses, la resposta és que en aquest cas ens trobem amb substantius epicens, és a dir que designen indistintament individus d'ambdós sexes (o gèneres?). El que ningú no ha explicat és per què això que és tan obvi per a guies i lingüistes no ho és per a metges i estudiants.

Una altra de les conseqüències no desitjables de la manipulació del gènere és justament el seu component semàntic impredecible. Les diferències de significat entre «home públic» i «dona pública», o «estar com un toro» i «estar com una vaca», o «cortesà» i «cortesana» no són atribuïbles al tret masculí/femení, però sí al sexe. Entrem en un terreny francament perillós quan marquem el sexe i no la professió perquè ens podem acabar trobant que un «metge» sigui una categoria diferent de «metgessa», perill que ja han detectat les poetes que no volen ser poetesses, i si no, veiem què en diu el *Gran Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana* (1998):

metge: Persona que té autorització acadèmica i legal per a exercir la medicina.

metgessa: Dona que exerceix la medicina.

Ves per on, i sense voler, una metgessa ja no és una persona, i, pel que es veu, tampoc no li cal l'autorització. Una cosa semblant els passa a les jutgesses, que en aquest cas han perdut l'autoritat:

jutge: Persona que té autoritat per a jutjar i sentenciar.

jutgessa: Dona que exerceix el càrrec de jutge.

I pel que fa a les estudiantes:

estudiant: Persona que estudia en una universitat, en una escola, etc.

estudianta: Dona estudiant.

Davant d'aquests exemples potser valdria la pena reconsiderar la possibilitat que el gènere continués essent una categoria arbitrària, perquè distingir els membres de les oposicions ja veiem que pot tenir conseqüències imprevisibles que ja seria sorprenent que afavorissin les dones.

I, finalment, no podem ignorar les conseqüències d'ordre pràctic. Quan el departament de Benestar Social ofereix ajuts per a famílies amb «nenes i nens», no s'adona que està discriminant totes aquelles que només tenen «nenes» o «nens». O quan Ibarretxe apel·la als «*ciudadanos y ciudadanas vascas*» està apel·lant de fet a tots els mascles del món i a les dones basques. En el transcurs de la redacció d'aquest article va aparèixer l'anunci d'un congrés de «psicòlegs i psicòlogues joves». Potser el suggeriment implícit d'aquell clàssic senyor/noia jove els va fer adonar que s'havien posat en un terreny perillós, així que a la següent convocatòria el congrés ja era de «joves psicòlegs i psicòlogues», amb la qual cosa el suggeriment lúbric era definitivament trencador, i és que quan a més de la duplicació tenim concordances la cosa es complica d'allò més. Però més enllà de l'anècdota, quan anem als textos legals la cosa adquireix unes dimensions que ens haurien de fer rumiar molt abans de seguir per aquest camí. Arturo Pérez Reverte comenta així un text del *Boletín Oficial del País Vasco*:

«El pleno está integrado por el presidente o presidenta, el vicepresidente o vicepresidenta y los vocales o las vocales.» Ante ese párrafo pueden ocurrir dos cosas. Una es que parezca normal: de pura saturación terminas acostumbrándote a cualquier imbecilidad. La otra es que nos dé la risa floja. Al principio creí que era un texto chungo. Manipulado. Pero nada de eso: BOPV, ley 9/2004 de la Comisión Jurídica. «Se hace saber a los ciuda-

danos y ciudadanas», etcétera. Todo trufadito de perlas como ésta: «Un secretario o secretaria que se nombra por el presidente o presidenta (...) entre funcionarios y funcionarias». Y más adelante, con repetición exhaustiva de las titulares o los titulares, las vocales o los vocales, los presentes o las presentes, el secretario o la secretaria, el presidente o la presidenta, se detalla que en ausencia «de uno de los vocales o una de las vocales (...) se procederá al nombramiento de un suplente o una suplente (...). El nombramiento y cese del suplente o la suplente se realizará conforme a lo previsto (...). El tiempo que dure la suplencia se imputará al período de mandato de la vocal o el vocal suplido».

L'autor es queixa que *las vocales* no apareguin com a «vocalas», *las suplentes* com a «suplentas» o *las asistentes* com a «asistentas». I, de fet, té raó: per què «generalas» i no «vocalas»? Per què «estudianta» i no «asistentas»? I Francesc Esteve, en un article a *El Temps*, fa aquesta reflexió a propòsit de l'Estatut valencià: «*Tan aviat veiem usat un masculí genèric (“els ciutadans”, “els valencians”, “els diputats”) com l’expressió del masculí i el femení alhora. De manera que, quan fins i tot en un mateix article trobem les dues fórmules, cal entendre per força que el masculí només es refereix als homes, com en l’art. 22, on es parla de “designar els senadors i les senadores” però de “nomenar els diputats” o “elegir el president”.*»

I l'Estatut de Catalunya? Tenint en compte que tant l'Institut Català de les Dones com la Secretaria de Política Lingüística han fet bandera de les fórmules duplicades, podríem esperar un Estatut per a tots i totes. Però no. Només al preàmbul apareix la fórmula «ciutadans i ciutadanes» quan diu que «*L'aportació de tots els ciutadans i ciutadanes ha configurat una societat integradora*». A partir d'aquí i de manera sistemàtica només es parla de ciutadans, catalans, menors, alumnes, jutges, fiscals, etc., i només en singular es menciona «El president o presidenta de la Generalitat», cosa que també podria donar peu a interpretacions força entretingudes.

CLOENDA

Aquest article ha estat elaborat per un col·lectiu i per això hem volgut buscar els arguments que compartim. Hi ha qui creu que hauríem d'insistir més que allà on es pot triar —és a dir en el lèxic i no en la gramàtica— hauríem de ser més escrupolosos i buscar alternatives a casos com ara «home» com a terme genèric per als humans. Hi ha qui és molt crític amb la teoria del marcatge però no per això deixa de compartir la proposta respecte de l'ús de la forma no marcada —i.e. el masculí— com a genèric. El que hem volgut mostrar, finalment, és que l'ús del masculí no té res a veure amb el masclisme i que, en canvi, la duplicació de gènere no dóna visibilitat a les dones sinó que els dóna una valor diferent i, atès el tarannà de la humanitat, difícilment la diferència serà al seu favor. El gènere és una categoria arbitrària i convertir-lo en una categoria motivada és un joc massa perillós.

GRUP D'ANTROPOLOGIA LINGÜÍSTICA. DEPARTAMENT DE LINGÜÍSTICA GENERAL, FACULTAT DE FILOLOGIA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (curs 2005-06). L'article s'ha elaborat a partir dels debats sobre el tema a l'aula i la participació en el Fòrum d'on provenen gairebé tots els exemples i articles mencionats. Els participants en el Fòrum han estat Raquel Santiago, Concha Campos, Oriol Fernández, Blanca Ripoll, Llibertat Mestre, Glòria Jofresa i Imma Poyatos (professora: M. Carme Junyent). També agraïm la col·laboració dels participants en el V Congrés d'Estudiants de Filologia Catalana Maria Mercè Marçal, celebrat a la UAB.